

ТИПОЛОГІЯ ВКАЗІВНИХ ОСОБОВИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ (на матеріалі української, російської та англійської мов) _____

Стаття присвячена типології та аналізу загальних функціонально-семантичних властивостей вказівних особових репрезентацій в українській, російській та англійській мовах на рівні тематичних груп та їхніх структурних елементів у складі функціонально-семантичних полів особового вказування. Проведений зіставно-типологічний аналіз дозволив визначити основні мовні й мовленнєві характеристики дейктичних та інших референційних типів репрезентацій зіставлюваних мов, умови їх функціонування тощо.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, референція та її типи, мовна типологія.

Особова семантика мовних одиниць (МО) протягом двох минулих століть набула певної диференціації¹. Вплив категорії особовості та зацікавлення науковців у дослідженні фактора особовості посилюється з середини ХХ ст. як наслідок подолання редуccionізму, поширеного в мовознавстві на межі ХІХ–ХХ ст. та в першій половині ХХ ст.² Відбувається полеміка щодо статусної репрезентації категорії особового вказування та особовості в цілому і їх структурного складу зокрема³. Дослідники широко вивчають якісний склад особових репрезентацій на граматичному рівні (Л. Блумфілд, Т. Булігіна, Є. Отін, А. Шмельов, Р. Якобсон, Ш. Баллі, А. Ергарт та ін.), семантичному рівні (В. Виноградов, О. Єсперсен, А. Пеньковський, Т. Райнхарт та ін.), як систем моделювання (С. Крилов, О. Падучева), в дусі комплексного підходу до займенникової категорії (О. Вольф,

¹ Пор. ЕСУМ, ЭСРЯ 1910–1914, ЭСРЯ 1987, ССМ 1977–1978, МСДЯ 1958, ОДЕБ 1966 та ін. із СУМ, ССРЛЯ, ОЕД, LDCE, LDELС, Wikipedia та ін. Список скорочень див. у кінці статті.

² *Сусов И. П.* Интеграционный этап в развитии лингвистической теории и сущность вклада когнитивной лингвистики // Когнитивная лингвистика: Современное состояние и перспективы развития.— Тамбов, 1998.— Ч. 1 (http://www.tol.tversu.ru/M4_Sherstobitov.doc); *Сусов И. П.* Космические мотивы в науке о языке и в философии языка // Тверской лингвистический меридиан.— Тверь, 1998.— Вып. 1 (http://www.tol.tversu.ru/M4_Sherstobitov.doc); *Шерстобитов С. В.* «Центр значимости» как компонент анализа субъективного смысла высказывания. Версия 2006 (http://www.tol.tversu.ru/M4_Sherstobitov.doc).

³ Пор., наприклад: *Виноградов В. В.* Грамматические пережитки местоимения как особой части речи в современном русском языке // Виноградов В. В. Русский язык : Граммат. учение о слове.— М., 1972.— С. 225–271; *Кучеренко І. К.* Третій рівень займенникової семантики // Кучеренко І. К. Сучасна українська мова.— Вінниця, 2003.— С. 268–285; *Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М.* Курс сучасної української літературної мови.— 3-є вид.— К., 1965.— Ч. 1.— С. 306–325; *Николаева Т. М.* Об одном подходе к интерпретации possessивных значений // Язык: система и функционирование : Сб. науч. тр.— М., 1988.— С. 181–190; Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського.— К., 1951.— Т. 1.— С. 306–325; Русский язык : Энциклопедия / Ред. Ю. Н. Караулов.— М., 2003.— С. 227–228, 231–233; Українська мова : Енциклопедія.— К., 2004.— С. 82, 188–189, 534–535, 632–633.

О. Селіверстова, У. Чейф, М. Жіро-Вебер та ін.), в аспекті психолінгвістики (К. Ерліх, Д. Вілс та ін.), у порівняльно-історичному та культурологічному аспектах (В. Євсюков, В. Єрьоміна, В. Леман, М. Маковський, В. Монич, Т. Новичкова, Ю. Степанов, Т. Топорова, М. Еліаде, В. Мейд, Дж. Покорни, В. Томас та ін.), як екстралінгвістичних категорій (Г. Берестнев, З. Фройд, К. Юнг, Дж. Самет, Р. Шанк та ін.) та прагмасемантичних досліджень (А. Кібрик, В'яч. Іванов, А. Чехов, Р. Бренер, К. Бругман, Т. ван Дейк, С. Левінсон, Дж. Міллер, Г. Нанберг тощо), меншою мірою — з позиції функціональної семантики (О. Бондарко, А. Ендрюз та ін.). Відносно рідкісним є типологічне зіставлення систем особових репрезентацій у мовах різних типів (праці К. Майтинської, С. Крилова, Н. Соколовської, А. Кібрика, К. Гале, Кр. Хауеншільд та ін.). Поліпарадигмальні дослідження⁴ особових указівних репрезентацій раніше не проводилися. Відсутні такі дослідження й у функціонально-семантичному аспекті. Категорію особовості, як правило, дослідники розглядають у її займенникових репрезентаціях (займенники та займенникові слова), що, звичайно, по-різному позначилося на їхніх функціонально-семантичних якостях. Визначальною диференційною ознакою семантики вказування є не лише власне особове значення, а вказування на особу (в усіх зіставлюваних мовах), спосіб її дії (в аналізованих споріднених мовах) та відношення до предмета / суб'єкта комунікації⁵. Головними їх функціями є: вживання замість номінації особи, предмета, для лаконічності, уникнення повтору, для ухилення від чіткого формулювання думки⁶, а також в окремих випадках — для вираження ввічливості, адже за часів праїндоевропейської мови система особових указувань (дейктичних) була побудована на іменникових репрезентаціях форм ввічливості⁷.

Розглянемо системи особових координат та їх основні функціонально-семантичні типи репрезентацій в українській, російській та англійській мовах із залученням поліпарадигмального підходу.

Система *origo* К. Бюлера, як відомо, є загальним принципом семантичної організації мови⁸, за яким утворюються його численні мовні та мовленнєві функціонально-семантичні репрезентації. Системотворчим та базовим фактором у ній виступає спостерігач⁹, або мовець, тобто особа, щодо якої визначаються певні просторово-часові та інші параметри мовлення. Отже, через категорію особового вказування й особовості система координат (не лише часових) висту-

⁴ Детальніше див.: *Кубрякова Е. С.* Эволюция лингвистических идей во второй половине XX в. (опыт парадигмального анализа) // *Язык и наука конца XX в.* — М., 1995. — С. 144–238; *Терехова С. І.* Поліпарадигмальний підхід у науці про мову (на прикладі аналізу концепту «система координат») // *Мовна освіта в контексті Болонських реалій: Тези доп. наук. конф. кафедри ЮНЕСКО Київ. нац. лінгв. ун-ту.* — К., 2005. — С. 42–44.

⁵ Пор.: *Есперсен О.* Философия грамматики. — М., 1958. — С. 90–95; *Блумфилд Л.* Язык. — М., 1968. — С. 60; *Бенвенист Э.* О субъективности в языке // *Общая лингвистика.* — М., 1974. — С. 292–300; *Бенвенист Э.* Природа местоимений // *Общая лингвистика.* — М., 1974. — С. 285–291; *Wikipedia*, 2006 : personal deixis.

⁶ *Есперсен О.* Знач. праця. — С. 90.

⁷ *Леман В. Ф.* Индоевропейистика сегодня // *Вопр. языкознания.* — 1987. — № 2. — С. 25; *Маковский М. М.* Большой этимологический словарь современного английского языка. — М., 2005. — С. 14, 272.

⁸ *Бюлер К.* Теория языка // *Репрезентативная функция языка.* — М., 2002. — С. 74–135; *Тараненко О. О.* Принцип андроцентризма в системе мовних координат і сучасний гендерний рух // *Мовознавство.* — 2005. — № 1. — С. 3; *Человеческий фактор в языке: коммуникативность, модальность, дейксис* / Ред. Н. Д. Арутюнова и др. — М., 1992. — С. 160.

⁹ *Кравченко А. В.* Вопросы теории указательности: Эгоцентричность. Дейксис. Индексальность. — Иркутск, 1992. — С. 51–56.

пає показником суб'єктивності в мовах¹⁰. Суб'єкт задає координати вказування та систему часової організації як для акту мовлення, так і для тексту¹¹.

У кожній із зіставлених мов МО — репрезентації особового вказування утворюють структуровану ієрархію і, таким чином, оформлюють цілісну, повноцінну підсистему мови — функціонально-семантичне поле особового вказування (ФСП ОВ). Межі категорії особового вказування як внутрішньомовної підсистеми виходять за рамки ФСП ОВ, поширюючись на деякі класи іменників, прислівників, часток тощо, чому сприяють їх функціонально-семантичні ознаки, які дозволяють поділити їх на прособувані, проад'єктивні, проадвербіальні, проінфінітивні та продієслівні¹². В англійській мові серед аналізованих МО більше поширений займенниково-іменниковий біфункціоналізм, побудований на ідентифікаційному компоненті номінативної та вказівної семантики, який дозволяє поперемінно актуалізувати в контексті зазначені функції МО. Унаслідок цього поширеними в аналізованих мовах є перехідні вказівні репрезентації, тобто такі, за яких якість вказування змінюється під впливом контекстуального оточення, інтенції та комунікативної мети мовця. Найчастіше в українській та російській мовах виявляється дейктично-референційна та номінативно-референційна перехідність, в англійській мові — референційно-анафорична.

ФСП ОВ є структурованим у зіставлених мовах за основними¹³ та додатковими критеріями функціонально-семантичного опису:

1) за способом категоріального вираження — займенники (особові, відносні, зворотні, заперечні, неозначені, присвійні та ін.), займенникові прислівники особової та зворотної семантики (незначною мірою поширені в українській та російській мовах), займенникові іменники з особовою ознакою істот, особові прислівники (в українській та російській мовах);

2) за якістю репрезентованого вказування — особові, просторово-особові (більш характерні для англійської мови), особово-часові, комплексні;

3) за стилістичними конотаціями — нейтральні (переважно в усіх мовах) стилістично забарвлені, характерні для іменників з особовою ознакою істот української та російської мов;

4) за типом вказування — вказівні МО «чистої» семантики (дейктичні, референційні особові репрезентації, анафоричні особові МО); МО перехідної вказівної ознаки (дейктично-референційні МО: предметно-особові МО, узагальнені особові МО, особові МО збірної семантики тощо), референційно-анафоричні МО;

¹⁰ За Е. Бенвеністом — дейксис та система часових координат (Бенвеніст Е. Знач. праця.— С. 292–300).

¹¹ Сараб'єв А. В. Суб'єктивність в мові як основа текстолінгвістичного аналізу // I Научная студенческая конференция : Сб. докл.— М., 2002.— С. 36–37.

¹² Проінфінітивні та продієслівні репрезентації виділяються О. Есперсеном в англійській мові, проте в сучасних українській та російській мовах і розмовному мовленні все частіше вживаються дієслова укр. *зробив, зробила, зробили*; рос. *сделал, сделала, сделали* замість інших словесних дієслів, у чому вбачають їх певну займенникову функцію: укр. *він мав перемогти, і він зробив це*; рос. *он должен был победить, и он сделал это* тощо (Див.: Есперсен О. Знач. праця.— С. 91; Пешиковський А. М. Русский синтаксис в научном освещении.— М., 1956.— С. 154; Collinson W. E. Indications // Language Monographs.— Baltimore, 1937.— N 17.— P. 20–34; Человеческий фактор...— С. 159, 161–162).

¹³ Див.: Терехова С. І. Типологія дейксису (на матеріалі української, російської та англійської мов) // Мовознавство.— 2004.— № 2–3.— С. 48–54.

5) за походженням указівної семантики — первинні вказівні МО та МО, у яких указівна (найчастіше референційна) семантика є вторинною, як правило, вона виступає суміжним компонентом ідентифікації номінативних одиниць;

6) за якістю гендерної ознаки — а) гендерно марковані вказівні та номінативно-вказівні МО персоніфіковані: чоловічі, жіночі, збірні, так звані середні); неперсоніфіковані (як правило, збірні МО); б) гендерно немарковані номінативно-вказівні МО;

7) за частиномовною та функціонально-семантичною належністю — а) традиційно досліджувані особові займенники (див. праці К. Бюлера, К. Бругмана, Е. Бенвеніста та ін.), які здатні реалізувати власне дейктичне значення; б) анафоричні (укр. *це* — *те*; рос. *это* — *то*; англ. *this* — *that*¹⁴ тощо) та референційно-анафоричні вказівні займенники (укр. *такий*; рос. *такой*; англ. *such* тощо). Ступінь їхньої дейктичності низький; в) зворотні та означальні займенники, що можуть виражати поряд із їхньою традиційною ідентифікаційністю особи референційні відношення в тексті; г) «особові» прислівники, які репрезентують перехідний дейктично-референційний тип указування: поодинокі персоніфіковані МО (укр. *особисто*, укр., рос. *персонально*; рос. *лично*; англ. *personally* та ін.); поширені в українській та російській мовах гендерно немарковані вказування на належність певній особі або спосіб дії (укр. *по-моєму*, *по-вашому*; рос. *по-моему*, *по-вашему*; англ. *on smbd's own*); гендерно марковані МО — репрезентації особових указувань (укр. *по-її*, *по-жіночому* — *по-його*, *по-чоловічому*; рос. *по-её*, *по-женски* — *по-его*, *по-мужски*; англ. *like a lady*, *like a man* та ін.); г) вікові особові репрезентації, серед яких є гендерно марковані та немарковані МО (укр. *по-дитячому*, *по-дорослому*; рос. *по-детски*, *по-взрослому*; англ. *childsh*, *like a child*, *like an adult* та ін.). У споріднених мовах такі МО утворюються переважно за відомою референційно-номінативною моделлю — «по- + прислівник на -ому, -ему / -єму».

Крім наведених вище функціонально-семантичних репрезентацій, диференційованих за їхніми граматичними категоріями відносно чітко, у зіставлюваних мовах наявні окремі функціонально-семантичні репрезентації особового вказування як у їх частиномовних, так і в окремих граматичних формах. Це насамперед: д) ввічливі форми (у тому числі звернення), які крім дейктично-референційної семантики передають ставлення мовця до адресата, задають тон / рівень спілкування і, таким чином, відтворюють національно-культурну специфіку категорії особовості; е) загальні номінативно-референційні МО, переважно репрезентовані МО соціальної (гендерної, вікової, професійної, статусної та ін.) диференціації. Їх основна функція полягає у відносній можливості ідентифікувати соціальну належність особи / осіб. Такі репрезентації поширені й серед питомих, і серед запозичених МО. У цій функції запозичення, як правило, вживаються для надання відповідного національного колориту контексту або для підкреслення соціального статусу особи, акцентування ставлення до неї з боку інших (субординаційного, шанобливого або іронічного). І нарешті, є) персоніфіковані та загальні номінативно-топомнестичні МО, які вказують на національну, територіальну або адміністративно-територіальну належність особи і в такий спосіб виражають ставлення носіїв певної мови до представників інших

¹⁴ Варто зазначити, що наведені англійські МО функціонально-семантично ширше репрезентовані, ніж їхні відповідники в зіставлюваних споріднених мовах. В деяких випадках вони реалізують і анафоричне, і референційно-анафоричне значення.

народів через наявність / відсутність ввічливих, сленгових, просторічних конотованих МО тощо¹⁵.

Ступінь вияву якості особового вказування, як і багатьох інших указівних типів, підпорядкований критеріям означеності / неозначеності, визначеності / невизначеності, наявності / відсутності номінативного компонента семантики, наявності/відсутності референційно співвідносних особових ознак: адміністративно-територіальної, національно-етнічної належності особи, її вікової, соціальної («родинної», партійної, професійної, неформальної тощо) категорії. Ці ознаки по-різному поєднуються в зіставлюваних МО. На основі їх більшого / меншого ступеня вияву в зіставлюваних мовах оформлені наведені типи репрезентацій особових вказувань.

У структуруванні тематичних груп (ТГ), зокрема їх синонімічних парадигм та мікропарадигм, головну роль відіграють опозитивність (усі ТГ повністю або частково побудовані на антонімії синонімічних парадигм та синонімії антонімічних парадигм, які, до речі, в деяких випадках простежуються досить непослідовно), градація та особова вказівна співвіднесеність. При цьому як для позитивних, так і для негативних градацій «засоби градування використовуються не тільки для відбиття відмінностей у ступені ознаки, але й з метою акцентування, привернення уваги адресата, збільшення комунікативного навантаження повідомлення»¹⁶.

Тип мови в багатьох аспектах визначає якість указівних (та інших) репрезентацій. Традиційними типами репрезентацій ФСП ОВ у зіставлюваних мовах виступають указівні та особові займенники: перші — як найузагальненіші анафорики, другі — як найгоцентричніші вказівні МО, що організують центр координат комунікації. Дейктичними репрезентаціями, фактично, є лише особові займенники. Як указівні МО вони відрізняються від інших репрезентацій системи координат найвищим ступенем узагальненості¹⁷, хоча вияв цієї ознаки має різний ступінь і може змінюватися контекстуально в деяких МО: укр., рос. *я*, англ. *I* є найузагальненішими, оскільки будь-яка особа може ідентифікувати себе таким чином. Однак в усіх зіставлюваних мовах цей тип МО не виражений щодо іншої особи, не мовця. Менший ступінь узагальненості мають займенники 2-ї та 3-ї особи однини і ввічливе укр. *ви*, рос. *вы*. Їхня функціональна обмеженість полягає в неспроможності бути вживаними мовцем щодо себе (крім виявів синдрому роздвоєння особистості). Виняток становлять укр. *ви*, рос. *мы* (1-а особа однини) для царських осіб. Займенники 2-ї та 3-ї особи множини мають дещо менший ступінь відносності, як і збірні вказівні репрезентації, виражені займенниковими іменниками.

Мовний матеріал свідчить про те, що в українській мові і дещо менше — в російській референційні відношення, зокрема їх дейктично-референційний та анафорично-референційний типи, мають більше виявів їхньої контекстуальної зумовленості, ніж безпосередньої «словникової» закріпленості. В англійській мові на особові типи вказування має вплив синтагматична закріпленість, відповідна їхнім семантичним репрезентаціям. Для українських та російських МО се-

¹⁵ Наприклад: укр. прост. *москалі*, рос. прост. *хохлы*; пор. також номінації англ. *militants* «воїни» та укр. *бойовики*, рос. *боевики* щодо ісламських угруповань у Чечні, Осетії (наприклад, у «BBC London News», «CNN News») тощо.

¹⁶ Дорда С. В. Комунікативно-прагматичні особливості висловлювань, що передають каяття (на матеріалі англійської мови) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1996. — С. 3.

¹⁷ Бенвенист Э. Знач. праця. — С. 285–291.

мантична зворотність — це переважно актуалізація і деактуалізація вказівних референційної, дейктичної та номінативної особової семантики.

Традиційними типами особового вказування в зіставлюваних мовах є безпосередньо вказівні займенники, які в англійській мові нерідко мають індивідуальну або обмежену сполучуваність, проте репрезентують однакові типи вказувань — дейктично-анафоричне, референційно-анафоричне та власне анафоричне: укр. *цей, сей*¹⁸, діал. *сесе* (СУМ, XI, 193; IX, 110, 150) — *той*, розм., підсил. *отой, ось той* (СУМ, X, 172–177; V, 807), *тот* (СУМ, X, 212); рос. *этот* (ССРЛЯ, XVII, 1944–1948) — *тот* (ССРЛЯ, XV, 711–723); англ. *this* — *that* (OED, XI, 250–254, 322–324). Референційно-анафоричний тип вказування властивий означальним займенникам: укр. *такий, такий-то*, розм. *таківський*, пестл. *такісінький*, пестл., рідк. *такісічкий* (СУМ, X, 22, 23); рос. *такой, таковой, таков*, розм. *таковский, такой-то, такой-сякой* (ССРЛЯ, XV, 56–63); англ. *such, such a kind of smbd / smth, so-and-so*¹⁹ (OED, X, 86–89; IX, 346–348). Їхнім спільним референційно-означальним значенням є «саме такий, еталонний», спільним анафоричним ЛСВ — «такий, як зазначено вище». Ці МО, вживані як вказівні репрезентації, передають власне дейктичне значення. Анафоричними репрезентаціями є вказівні частки: укр. *це* (також і в підсилювальних уживаннях), заст. *се* (СУМ, XI, 190; IX, 107), *ось*, розм. *осьо, ось-ось* (СУМ, V, 766) — *те, то* (СУМ, IX, 110); рос. *это* — *то* (ССРЛЯ, XVII, 1944; XV, 507–511); англ. *this* — *that* (OED, XI, 250–254, 322–324). Їх не можна вважати безвідносними, оскільки компонент співвіднесеності з певним предметом, суб'єктом, дією тощо є постійним і обов'язковим для наявності анафоричної семантики.

Разом із тим серед мовознавців немає єдиного погляду щодо якісного складу репрезентацій аналізованого ФСП, що зумовлено їхніми різноструктурними типами. Дослідники германських мов переважно визначають такі функціонально-семантичні та функціонально-граматичні типи проформ: особовий тип (перша, друга, третя і четверта форми), число (однина, двоїна, «квадральне» та множина), тип включення / невключення, рід (чоловічий, жіночий, середній («нейтральний»), семантичний клас, морфологічний клас, граматичні відношення (підмет, додаток, ергативний підтип, абсолютив...), семантична роль (агенс, патієнс), використання (формальне / неформальне, регулярне / нерегулярне), просторове та часове розташування²⁰. Дослідники слов'янських мов, як правило, відносять до репрезентацій аналізованого ФСП особові, присвійні та власне вказівні займенники²¹. Проте в досліджуваних мовах спостерігається певна морфолого-синтаксична трансформація, унаслідок якої деякі вказівні особові репрезентації поступово оформлюють окрему групу МО, частково співвіднос-

¹⁸ В українській мові про поширеність і актуальність цих МО свідчить велика кількість сталих сполучень, зокрема фразеологізмів, побудованих на їх основі: *ні в сих, ні в тих, ні з сього, ні з того, ні се, ні те, цими днями* тощо (СУМ, IX, 110). Важливим є те, що анафоричний компонент вказівної семантики в них також зберігається.

¹⁹ На відміну від інших зіставлюваних МО, англ. *so-and-so* є біфункціональним; як прислівник ця МО репрезентує спосіб дії — «так-то, таким чином» і вторинно вказує на анафоричну співвіднесеність (OED, X, 86–89; IX, 346–348).

²⁰ Schachter S. Proforms.— P. 24–25 ([http://www.sci.org/linguistics/Bibliography Linguistics/Schachter 1985](http://www.sci.org/linguistics/Bibliography%20Linguistics/Schachter%201985)); Crystal D. A first dictionary of linguistics and phonetics.— Version 5.0 / published on CD-ROM by SIL International, 2003.— P. 5, 247; Glossary of linguistic terms / Gen. ed. Eugene E. Loos, Anderson S. at all.— Vers. 5.0. by SIL International 2003.— P. 11; Wikipedia (<http://en.wikipedia.org/wiki/>) та ін.

²¹ Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Знач. праця.— С. 306–325; Виноградов В. В. Знач. праця.— С. 227–271; Курс сучасної української літературної мови.— С. 312–316; Кучеренко І. К. Знач. праця.— С. 268–285.

них з предикатами і / або таких, що вказують на особовий спосіб дії або ставлення мовця чи іншої особи до предмета мовлення. Наприклад, в аналізованих мовах такі МО поширені у вигляді прислівникових сполучень: укр. *на мій погляд, як на мене, вам здається, на їхню думку*; рос. *на мой взгляд, что касается меня, вам кажется, по их мнению*; англ. *from my point of view, as for me, it seems to you, as to their opinion* та ін. У мовленні українців та росіян нерідко зустрічаються МО, утворені від подібних прислівникових сполучень, наприклад: укр. *по-моєму, по-вашому, по-твоєму, по-їхньому*; рос. *по-моему, по-вашему*, прост. *по-ихнему* та ін. У російській мові такі МО є стилістично нейтральними і утворюються за моделлю «по- + присвійний займенник на -ому(-ему)» від особових займенників 1-ї, 2-ї та 3-ї осіб без обмежень. Про їхню поширеність у мові та мовленні свідчать різноманітні розмовні й іноді просторічні МО позитивної та негативної семантики: рос. *по-нашенски, по-ихненски, не по-нашенски* та ін. В англійській мові типовими відповідниками є вказівні особові сполучення, утворені за моделями: «*on* + присвійний займенник + *opinion*», «*on* + присвійний займенник + *own*», «*as for* + присвійний займенник у родовому відмінку», «*as* + особовий займенник + *say, think, guess* та ін.», наприклад: *on my own, on his opinion, as she considers, as for him* та ін.

Іншим типом аналізованих МО в усіх зіставлених мовах є репрезентації, утворені на основі зворотних займенників у синтаксичній функції обставини способу дії, як правило, постпозитивні щодо означуваного іменника або займенника.

В усіх зіставлених мовах спостерігається тенденція до певної конкретизації вказівної семантики через номінативно-ідентифікаційні значення, що в свою чергу ґрунтується на займенниковій або іменниковій семантиці професійної, вікової та іншої соціальної належності особи. Такі МО поширені в мові та мовленні в їх позитивному та негативному вираженні, проте стилістичне розширення для них майже не характерне, напр.: укр. *по-товариському, по-товариськи, по-людському, по-людськи*; рос. *по-товарищески, не по-людски*; англ. *like friends, as people do* тощо.

Отже, поряд із традиційними типами вказівних особових репрезентацій (особові, в тому числі ввічливі форми, присвійні, вказівні, частково заперечні та питальні займенники) в зіставлених мовах повністю або частково особове вказування передають: 1) референційно-дейктичні МО адміністративно-територіального особового вказування; 2) кількісні референційно-особові МО; 3) соціально-статусні особові номінативно-вказівні репрезентації: а) «родинні» особово-референційні МО; б) «вікові» референційні та референційно-дейктичні МО; в) «релігійні» референційні МО прямої та переносної (метонімічної) семантики; г) референційні вказування, утворені на основі уособлення (нерідко зоонімічного походження); г) референційні соціально-статусні МО адміністративно-територіальної, професійної, «характерної» та ін. семантики; 4) «граничні» особові вказування різного ступеня вияву ознаки; 5) неозначені вказівні особові репрезентації. Відповідним чином аналізовані МО групуються в ТГ у складі ФСП ОВ.

Перелічені репрезентації по-різному виявляють указівні функції. Серед них переважно представлені поліфункціональні МО референційного та референційно-дейктичного типів за рахунок їх частково вказівної природи. Завдяки наявному ідентифікаційному компоненту семантики референційне співвідношення певною мірою характерне і для номінативних одиниць, наприклад, для іменників, що вказують на родинні стосунки; прислівників способу дії, які визначають

соціальні, часово-вікові, деякі зворотні відношення та «ввічливі» форми вказівних та номінативно-вказівних репрезентацій тощо. Очевидно, їх правомірно відносити до займенникових іменників. Окремим типом указівних МО на позначення соціальних відносин є мікропарадигма «релігійно-вказівної» семантики з розвиненими референційно-анафоричними відношеннями, побудованими на основі метонімічних або метафоричних переносів. Поширеним різновидом релігійно-особового типу вказування є порівняння на основі співвідношення рис характеру або зовнішності певної особи з персонажами та героями, які є відображенням релігійного / атеїстичного світосприйняття людини.

Ознака гендерності виявляється по-різному й непослідовно представлена в усіх зіставлених ФСП ОВ, навіть серед її типових репрезентацій — особових займенників.

Модель референційного співвідношення укр., рос. «по- + прислівник на -ому, -ему / -єму» у складі зіставлених ФСП ОВ характерна майже для всіх ТГ і поєднує відповідну вказівну семантику зі способом дії і відповідною особовою референцією. Особливо поширені в українській та російській мовах МО, які вказують на професійну, вікову, адміністративно-територіальну, соціальну належність та історичну персоніфікованість. Значна кількість специфічних репрезентацій, побудованих за цією моделлю, представлена в українських та російських ТГ особових та зворотних указувань. Якщо між просторовими та часовими вказуваннями «перехідною зоною» є МО просторово-часової семантики, то серед ТГ ФСП ОВ в усіх зіставлених мовах є особово-часові МО («історичні», «вікові» та «родинні») та соціально-статусні МО («професійні», «родинні», національно-культурні, характерні, адміністративно-територіальні та ін.). На межі номінативних та вказівних відношень перехідність встановлюється через неозначені, означальні, кількісні, граничні та питальні репрезентації.

Таким чином, основними функціонально-семантичними типами репрезентацій особових указувань у зіставлених мовах і мовленні є: особові, вказівні, особово-вказівні, присвійні, означальні, зворотні, кількісні, питально-відносні та неозначені МО, серед яких значно переважають займенники відповідних розрядів. Усі вони різною мірою передають узагальнено-предметні або узагальнено-кількісні відношення. Ступінь вияву цієї/цих ознак співвідносний зі ступенем вияву та якістю репрезентованого ними вказування. Поліфункціоналізм серед цих МО не дуже поширений. Типовими його виявами є іменниково-займенниковий частиномовний біфункціоналізм та особово-вказівна і питально-відносна семантична перехідність, яка, безумовно, впливає на якість цього вказування (відповідно, актуалізує або дезактуалізує його), ступінь прозорості висловлення, в контексті якого вжиті аналізовані МО, і ширше — на інтенцію комунікації. Такі МО виражають у зіставлених мовах дійктичний, референційно-дейктичний, референційно-анафоричний та анафоричний типи указувань. Як свідчить проведений аналіз, у зіставлених мовах і мовленні вказівна функція (особливо в її перехідних репрезентаціях) може розвиватися на основі ідентифікаційного компонента семантики МО за умов певної функціональної відповідності контексту. Для переважної більшості зіставлених МО характерний дійктично-референційний біфункціоналізм, при якому первинне дійктичне значення МО набуває контекстуальної референційності через синтаксичний повтор. У художній, поетичній мові та іноді в розмовному мовленні такими МО можуть бути специфічні метафоричні та ідіоматичні звороти тощо.

У кожній з мов є чимало репрезентацій соціального дейксису, виражених переважно займенниками (в усіх зіставлених мовах), займенниковими прислів-

никами (в споріднених мовах, що зіставляються), а також іменниково-займенниковим функціонально-семантичним паралелізмом (в усіх зіставляваних мовах). Паралелізм виявляється в можливості біфункціональних МО репрезентувати особові (переважно номінативно-референційні) вказування через уживання як особових займенників в іменниковій функції, так і загальних іменників та співвідносних з ними гендерно маркованих МО як узагальнених особово-вказівних репрезентацій, що так само, як і займенники, набувають конкретизації, вживаючись щодо певної особи. Ці МО виконують у зіставляваних мовах і мовленні також референційно співвідносну функцію. Їхніми основними типами є загальні рольові номінації родинних, професійних, національно-етнічних та адміністративно-територіальних МО. Вони виражають редукований тип вказування, утворений на основі ідентифікаційного компонента номінації і, як правило, підсилений додатковими контекстуальними дейктичними або анафоричними МО.

Особові займенники, зокрема першої особи однини, є найгоцентричнішими в системі просторових, часових та особових координат. В усіх зіставляваних мовах це поліфункціональні МО, здатні актуалізувати дейктичний, референційно-дейктичний, референційний та номінативний типи репрезентацій на основі їх первинної вказівної семантики. Рівноцінними їм щодо якості вказівної ознаки можуть бути особово-вказівні займенники та співвідносні з ними номінативні одиниці.

Подальші дослідження особових вказівних репрезентацій потребують поглибленого, детального опрацювання їх у психолінгвістичному, когнітивному, прагматичному підходах, що істотно збагатить сучасну загальну та типологічну лінгвістику, а також їх окремі напрями.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЕСУМ	— Етимологічний словник української мови : В 7 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні.— К., 1982–2004.— Т. 1–4.
МСДЯ	— <i>Срезневский И. И.</i> Материалы для словаря древнерусского языка. 1893 : В 3 т.— М., 1958.
ССМ	— Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : В 2 т.— К., 1977–1978.
ССРЛЯ	— Словарь современного русского литературного языка : В 17 т.— М. ; Ленинград, 1958–1967.
СУМ	— Словник сучасної української мови : В 11 т.— К., 1970–1981.
ЭСРЯ	— Этимологический словарь русского языка / Сост. А. Преображенский : В 2 т. — М., 1910–1914.
ЭСРЯ	— <i>Фасмер М.</i> Этимологический словарь русского языка.— М., 1987.— Т. 4.— 864 с.
LDCE	— Longman Dictionary of Contemporary English.— Harlow, 2003.— 1949 p.
LDELС	— Longman Dictionary of English Language and Culture. Get to the heart of the language. New edition.— Longman: Corpus Network, Pearson Longman.— 1620 p. (www.longman.com.dictionaries).
OED	— Oxford English Dictionary : In 13 vol.— Oxford, 1970.
ODEE	— Oxford Dictionary of English Ethymology.— Oxford, 1966.— 1024 p.
Wikipedia	— http://en.wikipedia.org/wiki

S. I. TEREKHOVA

THE TYPOLOGY OF PERSONAL DEMONSTRATIVE REPRESENTATIONS (basing on Ukrainian, Russian and English)

This article is focused on the problem of typology and contrastive analyses of personal language units representing different referential types in Ukrainian, Russian and English. The levels of analyses are: functional-semantic field, thematic group, paradigms, words and word combinations. Common and specific features of these units of the languages and speech were described as general characteristics of deictic and other referential types and their functioning in the compared languages.

Key words: functional-semantic field, reference and its types, contrastive analyses.